

Нацыякальнасць у Вінцука Дунін-Марцінкевіча.

(Матэрыялы да характарыстыкі творчасці).

Разглядаючыся ў літаратурнай спадчыне Вінцука Дунін-Марцінкевіча, ня вельмі многа знаходзім даказаў яркага й моцнага выяўленьня ў яго бязспорнай і яснай беларускай нацыянальнасці. І дагэтуль яшчэ нашыя крытыкі і пісьменьнікі адносяцца з нейкай рэзэрвай, нават часта і з поўнаю няверай што да яго працы й нацыянальнага беларускага напрамку, робяць усялякія закіды з боку дыдактыкі аўтара, ці з боку сацыяльных пераканаўняў, а часта нават і з боку структуры (будовы) беларускага вершу, які, будучы ў аўтара сьцьлябічным, быццам і ня мае чыста беларускага народнага характару.

На ўсе гэтыя закіды вельмі лёгка адказаць таму, хто бліжэй знаёмы з літаратурнай эпохай і сацыяльнай працай дзеячоў і пісьменьнікаў 1840—1860 гадоў.

Дыдактыка была ў модзе, як неабходны варунак гэтага літаратурнага кірунку, асабліва ў адносінах да народу і дзяцей, якім трэба было нясьці пачатковую прасьвету й культуру духа; дыдактыка пратрывала бадай цэлае 19 стагодзьдзе. Так пісалі Ян Баршчэўскі, Ян Чэчот і Аляксандар Рыпінскі, і вініць іх за тое, што яны пісалі ня гэтак, як бы нам цяпер хацелася, ніяк ня можна, бо гэта і абмылка і спроба навязаньня да ацэнкі іх творчасці новых сучасных крытэрыяў, якія ў тых часы нават і не існавалі. Асабліва ярка кідаецца гэта ў вочы, калі спатыкаемся мы з ацэнкай іх творчасці з боку сацыяльнага. Некаторыя нашыя літэрат. крытыкі, якія бачаць у творах Марцінкевіча адно „шляхоцкія ідэі“, ня могуць ані як дабачыцца ў ім дэмакратызму, які—што бы ні гаварылі—ёсьць; забываюцца яны аб законе эвалюцыі дэмакратызму, і дзеля таго іх ацэнка выходзіць, як у крывым люстры. Такая сучасная крытычная мера, якая апіраецца толькі на аб'екце сучасных думак і паглядаў, а ня ўмее ці ня здольна ацаніць творчасць з боку гістарычнае эвалюцыі, заглябіцца і зразумець дэмакратычныя імкненьні людзей данае эпохі, зьвязаных і скаваных часта варункамі жыцьця і непамернага палітычна-паліцэйскага ўціску,—мусіць быць і вузкай, і аднабокай і.. страшэньне несправядлівай.

Для зразуменьня Марцінкевіча неабходна прастудыяваць яго эпоху. Сацыяльныя пагляды дзеячоў гэтага часу трэба выкапаць з тагачасных твораў, гадавікоў газэт, пісаных успамінаў (мэмуараў) ды лістовай перапіскі. Багацьце матэрыялу, як друкаванага, так і рука-

піснага, аграмаднае. І вось, пазнаёміўшыся з усім гэтым, адразу ярка і выразна паўстае нам перад вачамі асоба дзеяча і пісьменьніка, пачынае захопліваць нашу ўвагу, сымпатыю, і мы пранікаемся тады пашанай і любоўю да чалавека, каторага мы зразумелі, пазнаўшы ўсе абставіны яго жыцця і працы.

З гэтага пункту гледзячы, мусім адзначыць, што ніхто з нашых старых пісьменьнікаў так не пакрыўджаны нашымі крытыкамі, як Вінцук Дунін-Марцінкевіч.

Друкаваныя творы Марцінкевіча, калі добра да іх прыглядзецца, усе падыходзяць да наглядаў, псыхікі і эстэтыкі народнае масы; сведчыць аб тым (што ўжо раней заўважыў прафэсар Доўнар-Запольскі) іх пашырэнне сярод сялянства, прычым некаторыя з сялян ня толькі ўмеюць вершы Марцінкевіча на памяць, але і ведаюць імя іх аўтара. Заўважыць тут трэба, што, калі гэтыя сьцьлябічныя вершы і спадабаліся народу, так што нават увайшлі, так сказаць, і ў этнаграфію, дык мелі яны даўны і моцна прыгатаваны грунт. Бо жыццё выплывае толькі з жыцця, праца новых пакаленьняў асновываецца на працы старых пакаленьняў, дык і праца Вінцука Дунін-Марцінкевіча апіралася на працы ранейшых за яго будзіцеляў народу. Калі возьмем пад увагу нацыянальную працу бязыменных, нават нязначных нам бліжэй па іх працы, скромных беларускіх працаўнікоў-будзіцеляў народнага беларускага духа з-пасярод беларусаў-езуітаў і беларусаў-базыліян, якія ў працягу XVIII і пачатку XIX стагоддзяў пакінулі пасьля сябе шмат літэратурных беларускіх памятак у кантах, калядках, рэлігійных песьнях, бэтлеіках, інтэрмедыях і школьных драмах і камэдыйх,—мы мусім прыйсьці да перакананьня, што сьцьлябічнасьць вершаў павінна была быць прынята народам, бо ўплыў гэты ярка відаць і цяпер у чыста народных творах.

Даказы гэтага „абыватэльства“ сьцьлябічнасьці верша кожны можа пабачыць і ў сучасных нашых дамарослых сялянскіх вершапісаў. Кожная беларуская рэдакцыя атрымлівае шмат такіх вершаў ад вясковых пісакаў, а калі іх ня друкуе, дык толькі з гэтае прычыны, што вымагае цяпер ад вершу шмат больш артызму, чымсь гэта было раней, у даўнейшыя часы.

Беларуская літэратура XVIII і амаль што ня цэлага XIX стагоддзя можа быць сьмела названа рукапіснай, бо, з прычыны гартнасьці жыцця, забароны друкаваньня пабеларуску, іначэй разьвівацца не магла. І дзіва тут у тым, што, ня гледзячы на гэткае, здавалася бы, забойчыя перашкоды, яна разьвівалася, расла, пакуль не дачакалася магчымасьці свабоднага друку. Відаць, жыццёвая яе сіла лішне вялікая, каб якія-коліч дэрныя абставіны, перашкоды і забароны маглі яе спыніць у жыцьці ці зніштожыць...

Памятак сьцьлябічнае вешраванае творчасьці ў беларускай літэратуры так многа, што настаў ужо час, каб усё гэта навучна пра-

студыяваць. Тыповымі зьяўляюцца тут гэтак называныя „гутаркі“, лік каторых надта вялікі. Падходзяць да іх „рацэі“ або арацыі, правы паважныя або жартаблівыя, ужываныя ў важных здарэньнях жыцця, як напрыклад: на вясельях, на імянінах і г. д.

Марцінкевіч, добра ведаючы народ, стараўся так пісаць, каб як найбліжэй дайсьці да народнага смаку й упадабаньня. Рукапісная беларуская літэратура добра была яму вядома, у творах сваіх ён прыводзіць шмат народных прыказак, песьняў, каб як магà найбліжэй надыйсьці да народнага смаку й упадабаньня.

І вось гэтае імкненьне Марцінкевіча да народнасьці, да перакананьня селяніна, што яго мова такая добрая, як і кожная другая, пры ужываньні літэратурнае формы згодна з традыцыяй і смакам сялян—усё гэта не падабалася нашым крытыкам. Пасыпаліся закіды: мала нацыянальны, дыдактычны маралізатар, з сацыяльнага боку адна толькі шляхоцкасьць паглядаў на мужыка, як раба ў пана, форма верша сьлялібічная, а значыцца польская,—ну, адным словам, шляхоцкі пісьменьнік, які пісаў дзеля забавы, каб пасьмяяцца над мужычком.

Ці-ж гэта на праўдзі так?

Non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere — кажа Сьпіноза, і гэтыя залатыя словы надзвычайна падыходзяць да данага выпадку. „Не сьмяяцца, не бедаваць, не пратэставаць, адно старацца зразумець“—вось мэтад, каторы павінен быць дэвізам кожнага крытыка.

Надта цікавае сьвятло кідае на Марцінкевіча і на яго нацыянальнае пачуцьцё ліст, пісаны ім да знамянітага польскага пісьменьніка Крашэўскага. Ліст гэты знаходзіцца ў архіве бібліятэкі Кракоўскае Акадэміі Навук і быў друкаваны з маленькімі пропускамi (з цензурных прычын) у часопісі: *GAZETA POLSKA* 1861 году № 111 стран. 2. Прыводзім яго ў перакладзе цалком:

„Жывучы сярод народу, які гаворыць беларускай гутаркай, звязаны целама і душою з яго спосабам думак, думаючы аб лепшай долі гэтага братняга народу, які застыў у дзяцінстве й цемнаце, пастанавіў я, каб заахвоціць яго да прасьветы, у духу яго звычайу, паданьняў — легенд і здольнасьці душэўнай, пісаць у яго роднай мове; і вось з радасьцю я хутка ўгледзіў, што выданьня мною: Селянку, Гапона, Вечарніцы, Дудара, Купалу народ прыняў з аграмадным упадабаньнем, а моладзь з запалам пачала вучыцца чытаць і з намяці паўтараць мае, гэтак для яе мілыя, творы. З гэтае прычыны распаўсюджваецца ўжо сягоньня ў часьці над Вяльлэй і Нёмнам, над Сьвіслаччу, Бярэзінай, Дзвіной, Дняпром і г. д. чытаньне беларускага друку, а раз ужо ахвота й любоў да духовае стравы разбуджаны, знойдзюцца з часам больш багатыя матэрыялы ў роднай мове.

„Гэтую маю думку і імкненьні зразумелі й ацанілі людзі у Польшчы, не зразумелі ў Літве і на Беларусі, і вось на літэ-

ратурным сходзе ў нана К... пачуў я словы: „што, пішучы ў беларускай мове, сярод сялянскага народу зашчэпліваю провінцыялізмы“; на што я прымушаны адказаць:

„Няшчасная прошласць нашая давяла сялянскі народ да упадку, ня думаючы саўсім аб духовай і маральнай яго адукацыі, хаця бы праз памяць на тое, што гэта дзеткі адной маткі, што гэта пакрыўджаныя браты і хрысьціяне, якія маюць права да навукі ў роднай мове так, як да нябеснага хлеба.

„Калі ніводзін польскі ані расейскі орган друку не патрапіў, паміма намаганьняў у працягу амаль ня цэлага сталецця, надняць наш народ, дык ці можна-ж гэтаму дзівіцца?... Ці мог якіколены орган трапіць да вуха, да перакананьня селяніна, катораму спосабы навучаньня граматы ў роднай мове так былі утруднены, каторы, абліваючы крывавым потам гоні сваіх паноў, ня меў часу для духоўнага навучаньня? Калі часам голас матчынае мовы абіўся аб зацікаўленае вуха бедака, гэта была наводка пагроз ды лаянак, высказаных да пагарджанага сідаты.

„Вось, дагледзіўшы благія намаганьні адарваць і зняверыць да нас народ, настанавіў я праз творы ў яго роднай мове, адпаведныя яго паняццям, што знаходзяцца яшчэ ў калысцы, і аблягчаючы яму спосабы асваеньня з граматай, заахвоціць яго да роднага слова, да прасьветы і маральна паправіць. Які вызваляючы, збаўчы ўплыў аказалі гэтыя мае кніжкі на яго, трэба вывясці і з гэтага, што кніжкі ў народнай мове ўжо саўсім разыйшліся, а новыя ня друкуюцца.

„Вялікі час на тое, каб „абыватэлі“ нашыя агледзіліся ўрэшце і праз аткрываньне школак, дамоў-ахронак, праз уяўленьне ў навучаньне народнай сялянскай мовы і праз другія магчымыя ахвяры стараліся гэтых маладых братоў сваіх, умеючых быць удзячнымі, прыгоруць да сэрца і дэля агульнага добра цесна з імі злучыцца.

Наум Прыяворка“.

З ліста гэтага моцна б'ець любоў Марцінкевіча да беларускага народу, яго шчыры дэмакратызм, высказаны досіць сьмела, чаго ў кніжках, друкаваных і праходзячых праз цензуру, рабіць было нельга.

Думкі аб скасаваньні прыгону, крытыка варункаў жыцьця сялян у часе паншчыны былі расейскім урадам Мікалая I-га і яго цензурай забаронены.

Аб гэтым нашы крытыкі ня маюць права ня ведаць і на старыя літэратурныя творы павінны зірнуць праз прызму тагачасных забарон цензуры. Тады толькі шмат што пабачаць і зразумеюць многае, што недасказана, што закрыта, што нават можа й незразумела спачатку.

Як адносілася цензура да друкаванай крытыкі сялянскага жыцьця пад панскім прыгонам, можа сьведчыць вершык Ігната Легатовіча

(1796 - †1867 г. у Менску) у кніжцы—альманаху: BOJAN. Wilno, 1838,—
над загалоўкам: Spiewek z Biało-ruskiego parzeczca (страніца 224):

*Скажы, Вяльможны Пане,
Што у нашым будзе стане?
Бо мне нешта казалі,
Што вы няслушна давалі
У марцу родуцнего?
— A tobie chłopie co do tego?*

*— Прауда, што Вы панамі,
Пакуль жывеце над намі!..
Але што з таго будзе,
Калі станем на судзе?
Ня скажаш: Panie tego,
Co tobie chłopie do tego.*

Гэтага было досіць, каб кніжку, каторую ужо адзін цензар у Вільні прапусціў, другія цензары (ад губэрнатары) забаранілі і прыказал канфіскаваць.

Пасьля скасаваньня уніі ў 1839 годзе пастаноўлена была абсалютная русыфікацыя беларусаў. Кніжкі беларускія, як Беларускі Катархізм 1835 г. (аўтар ксёндз уніят, прафэсар славістыкі на Вільнскім унівэрсытэці, Міхал Баброўскі), „Селянка“ Марцінкевіча, „Песьні“ Чэчота прынаны былі шкоднымі, і ўжо цераз колькі гадоў пасьля таго, як іх надрукавалі, пачалі іх адбіраць і ніштожыць. Ініцыятарам быў вядомы мітрапаліт Семашка, злы дух тагачаснай культуры і вораг беларушчыны.

Дэмакратызм Марцінкевіча, яго шчырыя імкненьні да нацыянальнага падняцьця беларусаў не далі яму ў жыцьці нічога добрага. Прышлося нашаму паэту цяпець напасьці, як і кепкаваньні, як ад некаторых заядлых польскіх патрыётаў, паноў-шляхты й абыватэляў-памешчыкаў, так і чыноўнікаў маскалёў і абмаскалеўшых беларусаў. Ёсць на ўсё гэта шмат доказаў у недрукаваных матэрыялах. З асаблівай няпрыхільнасьцю глядзелі на Марцінкевіча тыя, што хацелі ў сваіх тайных і яўных школках і ахронках перарабляць беларускіх дзетак на палякоў. Ім ня ў смак былі беларускія народныя творы Марцінкевіча, яны бачылі, што гэтыя творы надабаюцца народу, што народ гэта прыймае з запалам і радасьцяй, і што ўсё гэта псуе і можа папсаваць іх палітыку ды зашкодзіць у будучыні валаданьню іх на Беларусі. Апрача невялічкага ліку прыяцеляў, людзей паступовых, ня меў Марцінкевіч прыхільных сабе людзей. У 1836 годзе Марцінкевіча былі арыштавалі: вінавацілі яго ў тым, што ён, як беларускі пісьменьнік, і зьяўляецца аўтарам варожых да расейскага ўраду беларускіх праклямацый, адоўз, брашур ды рэвалюцыйнай газэткі „Му-

жыцкая Праўда“. Пратрымаўшы яго каля 10 месяцаў у вастрозе, расейская адміністрацыя мусіла нашага паэта выпусціць на свабоду, калі з палітычных працэсаў выявілася, што гэтыя друкі—фабрыкацыі віленскіх і беластоцкіх загадчыкаў паўстання, і што папалалі яны ў Менск з Заходняе Беларусі.

З ліста Марцінкевіча да Крашэўскага відаць ясна, хоць і шмат у ім недасказанага, куды ён ішоў, чаго хацеў для беларусаў і як глядзеў на паноў і на беларускую справу. Выданьне першай беларускай папулярнай народнай кніжкі „Гапон“ у 1855 годзе ды яшчэ з ілюстрацыямі ёсць незабытая, аграмадная нацыянальная заслуга Марцінкевіча перад беларускім грамадзянствам. На гэта неяк ніхто не звярнуў дагэтуль увагі. Выдадзеная у 1859 годзе кніжка: пераклад паэмы Адама Міцкевіча „Пан Тадэуш“ — была канфіскавана. А мала каму вядома, што яна выдадзена была за складковыя, цяжка запрацаваныя, сялянскія грошны. На цікавую прадмову да кніжкі ніхто не звярнуў увагі, і нават не стараліся яе перадрукаваць у новым выданні. А шкада, бо ўсё гэта дае ясны і справядлівы погляд беларускага грамадзянства на свайго вялікага „Дулара“.

Хоць Марцінкевіча і выпусцілі на свабоду, але чыноўнікі не пераставалі сачыць за ім, уважаючы яго небяспечным чалавекам у Расейскай Імпэрыі, які хоча будзіць беларускі народ і гэтак раззьзяліць гаспадарсцвянае адзінства Расіі.

Дзеля гэтакіх прычын і няма дзіва, што Марцінкевіч, хця і пасля 1864 году не перастаў пісаць па беларуску, мусіў аднак дзеля спакою і бяспечнасьці сваёй асобы скрывацца неяк са сваімі працамі й упадабаньнямі. Камэдыя „Залёты“ напісана у 1870 годзе, „Пінская Шляхта“ ў мове пішчукоў у 1866 годзе, вершы „Заўтра Спаса, кажуць людзі“ у 1866 годзе—вось усе вядомыя нам творы Марцінкевіча пасля 1864 году. Беларускі пісьменьнік Ядвігін Ш., каторы вучыўся ў дачкі Марцінкевіча, панны Мальвіны, піша ў сваіх успамінах аб паэце, што ў яго быў поўны кубел беларускіх твораў, каторы згарэў у часе пажару дому.

Вядома, што Марцінкевіч шмат сваіх вершаў даваў знаёмым; пераклад паэмы Міцкевіча „Пан Тадэуш“ быў зроблены поўнасьцю і пераходзіў з рук у рукі, пакуль у 1890 годзе не прапаў недзе ў Варшаве. Яшчэ і цяпер удаецца знайсці тое сёе з твораў Марцінкевіча, як напрыклад верш „Заўтра Спаса, кажуць людзі“. Старыя людзі кажуць, што усё лепшае, што напісаў Марцінкевіч, было ў рукапісах, а друкаванае было толькі тое, што мела чыста народны этнаграфічны характар.

Пасля паўстання ад 1864 г. беларускі дух спыніўся на нейкі час. Забарона друку па беларуску выклікала рукапісную літэратуру, якая пачала далей разьвівацца так, як яна разьвівалася пасля скасаваньня уніі. Беларускае нацыянальнае адраджэньне перажывае крызіс,

старыя грамадзянскія паняцці і вартасці замяняюцца памалу новымі, і каля 1881 году першыя беларускія сацыялістычныя дзеячы бяруць у свае рукі спадчыну беларускае нацыянальнае ідэі і разам з тым паднімаюць новы сыяг змаганьня за народ на новай сацыяльна-грамадзянскай падставе.

Раман Суніца.
